
TERMINOLOGIE

DIDINA ȚĂRUȘ
Instituția Publică
„Enciclopedia Moldovei”
(Chișinău)

ASPECTE TEORETICE ȘI
PRACTICE ÎN FORMAREA
REPERTORIULUI TERMINOLOGIC
AL „ENCICLOPEDIIEI MOLDOVEI”

Delimitări conceptuale

O enciclopedie universală asigură accesul la diverse moduri de conceptualizare a obiectelor, proceselor, fenomenelor realității. Din această perspectivă, terminologia științifică, repertoriul terminologic ce integrează registrele ramurale de termeni ai științei și artelor au un rol central în structurarea cunoștințelor.

În prezent, sunt cunoscute diverse abordări ale noțiunii „terminologie”. Astfel, ISO 1087 definește terminologia ca un „ansamblu de termeni ce reprezintă sistemul de noțiuni al unui oarecare domeniu” /2/. DEX o definește ca „totalitate a termenilor de specialitate folosiți într-o disciplină sau într-o ramură de activitate” /4/.

După cum accentuează Rastier /9/, conceptul de sistem terminologic contemporan presupune că termenii trebuie să fie legați între ei prin relații conceptuale. În opinia altor autori, sistemul terminologic participă la ceea ce ei numesc *reprezentare a cunoștințelor și descriere a sistemelor noționale corespunzătoare ontologiei domeniilor de specialitate*. Această misiune de reprezentare a cunoștințelor vine din tradiția aristoteliană, reactualizată de școala pozitivismului logic, care îl estimează ca mijloc de a uni stările lucrurilor cu rețelele conceptuale și câmpurile lexicale. Se constată că terminologia continuă să fie un proiect de cercetare, din perspectivă multidisciplinară sau enciclopedică, având ca obiect studiul teoretic și practic al termenilor complecși, al conceptelor specializate, semnificația și aplicațiile lor /10/.

Existența polisemiei în tratarea noțiunilor terminologie/terminografie impune adaptarea unei anumite viziuni, adecvate de fiecare dată scopului. Pentru obiectivul conceperii repertoriului terminologic complex al „Enciclopediei Moldovei” (EM), cu caracter universal, la parametri dimensionali de zeci de mii de termeni, anumite oportunități prezintă abordarea expusă în /5/: terminologia unei enciclopedii poate fi privită ca un *cvadrulet* compus din: 1) ansamblul de termeni, specializați sau împrumutați din limbajul comun, al ramurilor științei și artelor, ce constituie *baza terminologică*; 2) ansamblul de definiții, ce constituie *structura conceptuală*; 3) ansamblul de obiecte, procese, fenomene, persoane reprezentate, inclusiv parțial exemplificate; 4) ansamblul de relații între primele trei niveluri (clasificări/taxonomii, referințe).

Ca element al bazei terminologice, *termenul* denumește o noțiune și se constituie cu ajutorul definiției. Conform ISO 1087 (1990), definiția este un enunț care descrie o noțiune și care permite diferențierea de alte noțiuni în interiorul unui sistem noțional. La rîndul lui, ansamblul de relații permite stabilirea de legături noționale între mai multe concepte.

Definirea este o operație logică importantă de determinare a ansamblului de caracteristici care intră în conținutul conceptului și are drept rezultat o propoziție ce enunță echivalența între un termen, definit (obiectul definiției) și ansamblul de caracteristici. Unii autori apreciază că definiția terminologică (terminografică) este într-o mare măsură

enciclopedică, pentru că dă prioritate informațiilor privind „un lucru/obiect”. În consecință, predomină definițiile substanțiale care descriu, enumeră proprietățile claselor de obiecte și, totodată, disting conceptele /7/.

Dar situația nu este univocă în acest sens. Pornind de la raționamentele altor autori, nu totdeauna o definiție terminologică este enciclopedică. În cazul dicționarelor terminologice, de exemplu, se constată că definirea implică un număr necesar și suficient de trăsături caracteristice pentru *stabilirea deosebirii de alte obiecte*, aceasta fiind o definiție de tip standard ISO. O astfel de definiție, extinsă prin înglobarea unei serii de caracteristici suplimentare (istorice, geografice etc.), poate deveni enciclopedică.

Printre cerințele care se impun față de definiții, în vederea asigurării univocității semnificației termenilor, sunt decisive următoarele: să corespundă unui singur definit; să corespundă fiecărui definit; să fie coerente, adică să constituie un ansamblu necontradictoriu.

În procesul de elaborare a terminologiei un rol important îl are documentarea, fapt recunoscut și de Wüster. Dintre activitățile cu caracter terminologic pe care le-ar putea realiza documentarea, aceiași autori menționează „stabilirea unei clasificări/taxonomii prealabile a noțiunilor; selectarea termenilor, eliminarea sinonimiei și dacă e posibil, a omonimiei” /2/. În comparație cu atitudinea clasică (wüsteriană) față de sinonimie, studiile mai recente (supranumite „neowüsteriene” /7/) din contra, manifestă interes față de ea și o cercetează în contextul mai larg al polisemiei. În ce privește omonimia, aceasta, de asemenea, este tratată din altă perspectivă, nu a eliminării, ci a acceptării și studierii. Faptul că în aceleași studii pomenite mai sus, „termenul poate corespunde mai multor noțiuni”, este un argument în acest sens, practic fiind admiși termenii omonimi.

În contextul elaborării bazei terminologice a EM, care va integra terminologia din toate domeniile științei și artelor, abordarea de mai sus este compatibilă cu modul de tratare și analiză a termenilor științifici interdisciplinari /8/, care generează omonimie. Soluția nu implică eliminarea omonimiei, în realitate fiind vorba de o definiție mai riguroasă a fiecărui termen omonim în cadrul său de aplicare, precum și marcarea diastratică a domeniului/ramurii.

Clasificarea prealabilă a noțiunilor

Un alt aspect, cel al stabilirii unei clasificări/taxonomii prealabile a noțiunilor sub diverse reprezentări, în special de arbore noțional, este esențial sub aspectul reperării termenilor din diverse domenii. Arborele noțional (sau Arborele clasificării tematice) se definește ca un ansamblu ierarhizat de noțiuni ce pot fi grupate sub o noțiune-mamă și între care se stabilesc relații de subordonare și/sau supraordonare /2/. Pe orizontală, între descriptorii care aparțin aceluiași nivel se stabilesc relații de identitate sau de paralelism. Pe verticală, între descriptorii se pot stabili *relații generice* (de incluziune a termenilor cu sens restrâns) sau *partitive* (de diviziune a unui tot în părți mai mici).

Arborele noțional ajută la conturarea domeniului, punând în evidență diversele raporturi care există între noțiuni. Totodată, permite delimitarea mai riguroasă a trăsăturilor distinctive ale unei noțiuni și definirea univocă a acesteia, fiind un instrument eficient în proiectarea dicționarelor specializate de termeni sau a enciclopediilor.

În cazul „Enciclopediei Moldovei”, elaborarea Arborelui noțional este destul de laborioasă, constituind un proces structurat pe domenii și ramuri ale științei și artelor. Dimensiunile considerabile ale Arborelui fac dificilă reprezentarea lui integrală sub o formă sau alta, în figura de mai jos fiind prezentat un fragment din Arborele clasificării tematice economice.

Arborele clasificării tematiche a științei economice (structură ierarhică prezentată orizontal, de la stînga la dreapta). Fragment

Economie	Aspecte generale ale științei economice	Economie (studiere)		
		Cercetare și experiment economic		
		Economie bazată pe cunoaștere		
		Informație economică	Informație bursieră	
			Informație financiară	
		Agenți economici	Socetăți	
			Asociații	
			Administrații publice	
			Investitori instituționali	
		Indicatori economici	Indicatori ai activității	
			Indicatori ai dezvoltării	
			Indicatori sociali	
			Indici ai prețurilor	

Procesul elaborării Registrului general de termeni al EM

Terminologia în ansamblu, pe lângă componenta teoretică ce se ocupă de termeni/noțiuni, are și o componentă practică, orientată spre elaborarea inclusiv a enciclopediilor, aici nefiind neglijat nici rolul lexicologiei, cu care se constată asemănări. Totuși se impune consemnarea cel puțin a unei deosebiri între aceste două domenii: spre deosebire de cea din urmă, terminologia abordează lexicul specializat, pentru aceasta termenii fiind importanți prin ei înșiși, nu doar prin sensul determinat de context, cum îi privește lexicologia.

În demersul de elaborare a Registrului general de termeni al EM, analizînd etapele consemnate de anumiți autori /2/ în cazul unor lucrări de tip similar (dicționare terminologice specializate), pot fi considerate valabile următoarele: documentarea, delimitarea domeniilor științei; elaborarea arborilor noționali/tematici; culegerea/selectarea de termeni; organizarea bazei terminologice sub formă preliminară de registre de termeni pe domenii/ramuri ale științei și artelor; recenzarea, corectarea erorilor și validarea termenilor; integrarea termenilor în cadrul Registrului general etc.

În prezent are loc definitivarea bazei terminologice a „Enciclopediei Moldovei”, care se constituie din registrele de termeni pe domenii/ramuri ale științei și artelor, fiecăruia fiindu-i atribuit un anumit volum, conform proporției procentuală de 40:60 între tematica științelor exacte/naturale și, respectiv, a științelor sociale/umaniste (*Tabelul 1*).

Tabelul 1. Registrele de termeni pe domenii și ramuri ale științei și artelor pentru „Enciclopedia Moldovei” (8-10 volume)

Domenii, ramuri ale științei și artelor	Cota domeniului/ramurii în volumul total, %	Numărul programat/efectiv de termeni/articole
I. ȘTIINȚE: GENERALITĂȚI (metodologie, concepte, membrii AȘM, instituții)	1	400/460
ȘTIINȚE NATURALE ȘI EXACTE	19	
II. Matematică și informatică (matematici, informatică (dezvoltări de software, personalități)	2,5	1000/1065

Astronomie și astrofizică (termeni, personalități)	1,5	600/596
Fizică (termeni, personalități)	2	800/1046
Chimie (chimie generală, chimie anorganică, chimie organică, personalități)	3	1200/1204
Științele pământului și cele înrudite cu mediul (atmosfera, climatologie, geografie fizică, hidrologie; geologie și geofizică, pedologie, mineralogie; personalități)	5	2000/1996
Științele vieții (biologie generală, ecologie, botanică și micologie, zoologie și cinegetică, personalități)	5	2000/2101
III. ȘTIINȚE TEHNOLOGICE ȘI INGINEREȘTI (termeni tehnici, personalități)	6	2400/3228
IV. ȘTIINȚE MEDICALE (termeni medicali, inclusiv anatomie, fiziologie, farmacie; personalități)	7	2800/2811
V. ȘTIINȚE AGRICOLE (termeni, personalități)	6	2400/2403
VI. ȘTIINȚE SOCIALE	27	
Subgrupă a științelor sociale (termeni, personalități):	5	2000/3086
Sociologie, societate civilă		414
Demografie		147
Urbanistică		376
Habitat		247
Științe militare, securitate, istorie militară		984
Antropologie socială, etnologie, etnografie		521
Psihologie și psihanaliză		397
Economie (termeni, personalități)	6	2400/2297
Educație, pedagogie, învățământ (termeni, personalități)	4	1600/1564
Drept și instituții, administrație publică	3	1200/887
Științe politice (noțiuni și personalități, teoria relațiilor internaționale)	2	800/961
Geografie socială/umană și economică (localitățile R. Moldova, geografie economică, regiuni și orașe ale lumii ș.a.)	5	2000/2589
Media și comunicare (activitate editorială, presă scrisă (noțiuni), mass-media din R. Moldova, ziare străine, științe ale comunicării)	1	400/401
Sport, turism și agrement (termeni, personalități)	1	400/424
VII. ȘTIINȚE UMANISTE	34	
Științe istorice (termeni generali, istoria antichității, istoria Evului Mediu, istoria epocii moderne, istorie contemporană)	11	4400/4371
Limbi și științe lingvistice (limbi vechi și moderne)	3	1200/1070
Literatură	6	2400/2250
Filosofie și etică	3	1200/1198
Mitologie, religie, biserică	3	1200/1379
Arte, istoria și critica artelor:	8	3200/3881

Arta populară, arhitectura instalațiilor populare		407
Arhitectură		557
Arte plastice		709
Cinematografie		302
Arte și culturologie		152
Muzică		804
Teatru, coregrafie, circ		530
Artă fotografică		420
	Total: 100%	Total: 40 000/ 43268 (efectiv)

Rolul termenilor științifici interdisciplinari: analiza și rigoarea definirii

După cum se consemnează în /8/, *lexicul științific interdisciplinar* (LȘI) se constituie din termenii specializați care se utilizează în mai mult decât un singur limbaj științific. Acest tip de lexic necesită o analiză calitativă și cantitativă în procesul completării bazei terminologice a „Enciclopediei Moldovei” în scopul clarificării tipurilor de interdisciplinaritate, caracteristice terminologiei fiecărei ramuri și soluționării problemelor aferente. După cum s-a remarcat anterior, această analiză ar trebui să fie subordonată asigurării univocității termenilor științifici, în funcție de domeniu, prin respectarea rigurozității definiției fiecăruia din ei.

În etapa definitivării proiectului Registrului general de termeni al EM este oportună aplicarea unor modele /8/ ce permit identificarea prezenței și analiza comparată a termenilor interdisciplinari. În vederea exemplificării importanței unei atare analize, în *Tabelul 2* sunt prezentați o serie de termeni (de la litera „A”) din Registrul general, care pot fi considerați interdisciplinari, judecând, cel puțin, după apartenența lor la mai mult decât un limbaj (terminologie) științific ramural.

Tabelul 2. Termeni științifici interdisciplinari din Registrul EM

ABERAȚIE (<i>astron.</i>) ABERAȚIE (din lat. <i>Aberatio</i> – abateri) (<i>fiz.</i>) ABERAȚIE (<i>filos.</i>) ABERAȚIE (<i>fotogr.</i>) ABERAȚIE (<i>med.</i>)	ABSORBȚIE (<i>fotogr.</i>) ABSORBȚIE (<i>jur.</i>) ABSORBȚIE (<i>fiz.</i>) ABSORBȚIE (din lat. <i>Absorptio</i> – aspirare) (<i>art. pl.</i>)	AMFITEATRU (<i>arhit.</i>) AMFITEATRU (din gr. <i>Amphi</i> – din două părți, împrejur și <i>Theatron</i> – teatru) (<i>constr., șt. tehn.</i>) AMFITEATRU (<i>ist.</i>)
ARC (<i>arhit.</i>) ARC (<i>sport</i>) ARC (<i>maș., șt.tehn.</i>) ARC (<i>cons., șt.tehn.</i>)	ASOCIAȚIE (<i>econ.</i>) ASOCIAȚIE (<i>jur.</i>) ASOCIAȚIE (<i>psihanal.</i>) ASOCIAȚIE (DE STELE) (<i>astron.</i>)	AMBIVALENȚĂ (<i>filos.</i>) AMBIVALENȚĂ (<i>genet.</i>) AMBIVALENȚĂ (<i>psih.</i>) AMBIVALENȚĂ (<i>psihanal.</i>)
ABLAȚIE (<i>astron.</i>) ABLAȚIE (<i>geof.</i>) ABLAȚIE (din lat. <i>Ablatio</i> – îndepărtare) (<i>fiz.</i>)	ABSTINENȚĂ (din lat. <i>Abstinentia</i>) (<i>med.</i>) ABSTINENȚĂ (<i>psihanal.</i>) ABSTINENȚĂ (<i>relig.</i>)	ACCEPTOR (<i>chim.</i>) ACCEPTOR (<i>fiziol.</i>) ACCEPTOR (din fr. <i>Accepteur</i> – care recepționează) (<i>fiz.</i>)
ACT (<i>filos.</i>) ACT (<i>jur.</i>) ACT (<i>teatr.</i>)	ACȚIUNE (<i>econ.</i>) ACȚIUNE (<i>filos.</i>) ACȚIUNE (<i>jur.</i>)	APERTURĂ (<i>fiz.</i>) APERTURĂ (<i>lingv.</i>) APERTURĂ (<i>fotogr.</i>)
AFIX (<i>lingv.</i>) AFIX (<i>mat.</i>)	AMORTIZARE (<i>econ.</i>) AMORTIZARE (<i>fiz.</i>)	APOGEU (<i>astron.</i>) APOGEU (putere) (<i>ist.</i>)

Potrivit /8/, analiza lexicului interdisciplinar presupune o schemă unitară care include: *identificarea și justificarea* interdisciplinarităților în funcție de criterii cantitative și calitative; examinarea *caracteristicilor semantice* ale LȘI din fiecare domeniu (identități și diferențe de sens de la un domeniu la altul, tipuri de modificări); *gradul de determinare contextuală a LȘI* din perspectiva lexicului specializat: termenii apar în *sintagme specializate* sau sunt *relativ/total liberi de context*; *marcarea diastratică* pentru fiecare domeniu (v. Tabelul 2). Dintre aceste criterii, identitatea/diferența de sens de la un domeniu la altul, tipurile de modificări identifică cazurile de omonimie. Astfel, termenul „*aberație*”, deși era de așteptat, nu are definiții identice în *astronomie*, *fizică* și în domeniul *artei fotografice*. Nu sînt identice nici semnificațiile acestui termen în domeniul *filosofiei* și *medicinii*. În consecință, termenul în cauză generează omonimie, care va putea fi tratată prin definirea riguroasă a fenomenului/conceptului pe care îl denumesc în cadrul fiecărei dintre științele/artele în care se utilizează.

În cazul termenului „*ablație*”, se constată anumite afinități ale proceselor pe care acesta le reprezintă în cadrul anumitor ramuri și, respectiv, o relativă comuniune de sens. Cît privește termenul interdisciplinar „*amfiteatru*”, se poate admite că are caracteristici semantice identice în toate cele trei domenii – *arhitectură*, *științe tehnice/construcții*, *istorie*, astfel că definiția comună a obiectului va fi valabilă pentru toate, completată cu comentariile aferente specifice fiecăruia dintre ele.

În încheiere, se poate constata faptul că analiza termenilor științifici interdisciplinari necesită cooperarea experților din toate domeniile de aplicare a acestora, o vastă documentare asupra caracteristicilor obiectelor denumite. Totodată, actuala ediție a EM este nu doar un proiect editorial pe mai mulți ani, ci și un vast program interdisciplinar de cercetare terminologică și de tratare științifică în articolele ei a tematicii incluse în repertoriul terminologic.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. V. Bahnaru, *Considerații privind tipologia dicționarelor*, „Limba română”, nr. 3-4, anul XVIII, Chișinău, 2008.
2. *Cercetare terminologică și terminografică a lexicului specializat din finanțe*. P. Bran, E. Popa, A. Cuniță ș. a. Raport de cercetare. ASE București. www.frf.cncsis.ro/documente
3. *Clasificarea domeniilor științei*. În „Metodologia indicatorilor C-D în baza manualului Frascati”, OECD. www.asm.md
4. *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*. Coord. șt. E. Dima. Editurile ARC&GUNIVAS, Chișinău, 2007.
5. *Dictionnaire de la terminologie linguistique*. Histoire Epistemologie Langage 20/I (1998): 147-165. http://kaali.linguist.jussieu.fr/HEL_public_domain/HEL_20_1/HEL_20_1
6. *Encyclopaedie Universalis*. <http://www.universalis.fr>
7. L. Hometkovski, *Unele aspecte ale definiției terminologice și natura definițiilor juridice*. Universitatea Liberă Internațională din Moldova. www.icfi.ulim.md/ro/publicatii/files/Intertext_3-4_2008_181
8. *Lexic științific interdisciplinar*. Coordonator: prof. dr. Angela Bidu-Vrânceanu, Editura Universității din București, 2001. www.scribd.com/.../Angela-Bidu-Vrânceanu-Lexic-Științific-Interdisciplinar

9. F. Rastier, C.N.R.S. *Le terme: entre ontologie et linguistique*. Publie dans *La banque des mots*, 1995, nr. 7, p. 35-65). www.revue-texto.net/.../Rastier_Terme.html

10. *Théories et pratiques de la terminologie: analyser des concepts*. Respobs. Jean-Jacques Briu, Sciences du langage. Université Paris Ouest Nanterre La Défense. EA 4418 CRPM (Centre de Recherches Pluridisciplinaires Multilingues), novembre 2009. www.ltt.auf.org/IMG/pdf/JE_terminologie

SUMMARY

The scientific terminology has a leading role in the information's structuring, being a project of investigation from the multidisciplinary or encyclopedic perspective, which has as object the theoretical and practical study of complex terms, of specialized concepts, of their significance and applications. The encyclopedia's terminology is as a quadruplet composed from the terminological base, the conceptual structure, the ensemble of represented objects, processes and phenomena and the ensemble of the relations between the first three levels. The Elaboration of the general Registry of the Encyclopedia of Moldova's terms has the following stages: the documentation, the delimitation of the science's domains, the elaboration of the national Trees, the selection of terms, the organization of the terminological base, the review, the correction of the errors and the validation of the terms.